

1277 Yasağı ve İmam Gazzâlî'nin Tehafütü Arasında Bir Mukayese

Vural Başaran*

Özet

İmam Gazzali İslam Dünyasının en önemli filozoflarından biridir. Özellikle İbn Sînâ ve İbn Rüşd İmam Gazzâlî tarafından eleştirilmiştir. İmam Gazzâlî filozofları üç meseleden dolayı suçlamıştır. Benzer şekilde, Stephen Tempier XIII. yüzyılın ikinci yarısı boyunca filozofları eleştirmiştir. Nihayet 1277'de filozofların 219 önermesini lanetlemiştir/yasaklamıştır. Makalemizde 1277 yasağı ve İmam Gazzâlî'nin tehafütü karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmam Gazzâlî, Tehafüt el-Felâsife, Filozofların Tutarsızlığı, 1277 Yasağı, Stephen Tempier.

Comparison Between the Condemnation of 1277 and Gazzali's Tehafüt

Abstract

Imam Gazzali was one of the most important philosopher in the Islamic world. Particularly Ibn Sina and Ibn Rusd was criticized by Imam Gazzali. Imam Gazzali accused philosopher's three theorems. Similarly, in Europe, Stephen Tempier, criticized philosophers during the second half of XIII. century. In the end Tempier condemned philosopher's 219 prepositions in 1277. Our's article is comparing the condemnation of 1277 and Imam Gazzali's Tehafut.

Keywords: *Imam Gazzali, Tehafüt el-Felâsife, incoherency of philosophers, the condemnation of 1277, Stephen Tempier.*

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilim Tarihi Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi, vuralbasaran@gmail.com.

Orta Çağlar, Hıristiyan Batı dünyası ile Müslüman Doğu dünyası arasında bilimsel ilerleme ve felsefi düşünce bakımından birbirlerinden farklı iniş ve çıkışlar göstermiş dönemleri ifade eder. İki farklı uygarlık, aynı zamanda, tarihin bu safhasında, birbirleriyle mücadele ettiği ölçüde birbirlerini bilimsel ilerleme ve felsefi düşünce bakımından beslemişlerdir. Bu çalışmamızda İslam Dünyasında İmam Gazzâlî adıyla ünlenmiş düşünürün, filozofları tekfir ettiği *Tehafüt-ül Felâsife* adlı eseriyile, Hıristiyan Kilisesi'nin XIII. yüzyıl ortalarından başlayıp nihayet 1277 yılında bir dizi yasaklamayla sonuç bulan dönemi ve bu iki yasaklamanın önermeleri arasında bir mukayese yapacağız. Yine bu mukayese sonucunda İslam Dünyasındaki felsefi hayatın durgunlaşmasıyla Hıristiyan dünyasının düşünce hayatının gelişiminde bu iki sürecin benzerliklerinden faydalanılarak kıyaslama yapılacaktır.

İmam Gazzâlî

İmam Gazzâlî'nin düşünce sistemi doğu ve batı düşünce sistemleri üzerinde etkili olmuştur. Doğu dünyasında, İmam Gazzâlî'nin İslam felsefesinde açtığı yol, Fahreddin el-Râzî başta olmak üzere, Esirüddin el-Ebherî, el-Kazvîni, Kutbuttin el-Râzî, Seyyid Şerif el-Cürcânî gibi önemli İslam filozoflarının elinde şekillenmiş ve bu şekliyle İslam coğrafyasına hâkim bir felsefe haline gelmiştir. Hatta bu kanalla Osmanlı medreselerine de girmiştir (Demir, 2005: 50). Gazzâlî'nin İslam felsefesine etkisi farklı bağlamlarda değerlendirilmiştir; özellikle *Tehafüt* adlı eserinde, filozofları eleştirmesi ve hatta küfürle suçlaması, Gazzâlî'nin felsefeye kesin bir darbe indirdiği ve İslam coğrafyasındaki düşünsel hayatı durgunluğa sürüklediği yönünde tezler ortaya konmasına yol açmıştır (Tekin, 2011: 33).

İslam felsefesi, Bekir Karlığa'ya göre, üç farklı modelden oluşmuştur. Bunlar: 1) İbn Sînâ - Gazzâlî - Fahreddin el-Râzî, 2) İbn Sînâ - Gazzâlî - Nasireddin Tûsî, 3) İbn Sînâ - Sühreverdî - Şehrezûrî modelleridir (2005: 162). Bu ekollerden anlaşıldığı üzere, Gazzâlî ve İbn Sînâ'nın görüşleri birbiriyle uyuşmasa da, İslam filozoflarınca eklektik bir uzlaşma içinde İslam felsefe geleneğini şekillendirmiştir.

Gazzâlî İslam felsefesini etkilediği gibi Hıristiyan Avrupa felsefesini de etkilemiştir. Dominicus Gundissalinus 1145 yılında, düşünürün *Mekâsid el-Felâsife* (Filozofların Maksadı) adlı eserini "Logica et Philosophia Algazelis Arabis" ismiyle Latinceye çevirmiştir. İslam Dünyasında Aristoteles metafiziğine büyük bir darbe indirmeye çalışan düşünür, Batı'da Aristoteles yorumcusu olarak tanınmıştır (Karlığa, 1981: XXI). Yine Karlığa'nın bildirdiğine göre, Gazzâlî, Aquinalı Thomas (ö. 1274), Albertus Magnus (ö. 1280), Roger Bacon (1214-1294), René Descartes'ı (1596-1650) doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir (1981: XXI).

İmam Gazzâlî ve Tehafüt el-Felâsife

Gazzâlî, *Tehafüt*'ten önce *Mekâsid el-Felâsife* adlı eserini kaleme almıştır. Bunun sebebini ise şu şekilde açıklamıştır:

Şimdi sen benden filozofların tutarsızlığını, görüşlerinin çelişikliğini, şaşırtma ve aldatmalarının gizli noktalarını açıklama hususunda şifa verici bir söz istedin... Onların mezhebini sana tanıtmadan, inançlarını öğretmeden, seni boşu boşuna yormanın gereği yoktur. Zira görüşlerin gereğini iyice kavramadan bozukluğu üzerinde durmak mümkün değildir. Bu sebeple onların tutarsızlığını açıklamadan önce; ilahî, tabii ve mantıkî ilimlerdeki maksatlarını kısaca takdim etmeyi uygun buldum (Karlığa, 1981: XXII).

Gazzâlî *Mekasid el-Felâsife* adlı eserine böyle bir giriş yaptıktan sonra filozofların tutarsızlığını göstermek için başlı başına bir kitap yazacağını söylemektedir. Demek ki *Tehafüt el-Felâsife* adlı kitabına bu kitaptan sonra başlamıştır.

Tehafüt el-Felâsife, Gazzâlî'nin, meşşâi filozoflara karşı İslam düşüncesini savunmak amacıyla kaleme aldığı bir kitaptır. Genel olarak makalemizde bu eserin Müslüman Doğu uygarlığına olan etkisi incelenmeyecek olsa da kısaca değinmekte fayda vardır. Gazzâlî'nin bu eseri, bir yandan İslam Dünyasında genel olarak felsefe ve entelektüel düşüncenin kaygı ile karşılanması sonucunu doğurmuş, öte yandan Aristoteles felsefesinin tabiat ilimleri ve formel mantıkla ilgili spekülasyonlarının dinî ilimler için temel alınmasını sağlamıştır (Emiroğlu, 2011: 174). Bu yönüyle Gazzâlî'nin etkisi üzerine yürütülen ve yürütülecek olan tartışmalar aşağıda değineceğimiz 1277 Yasağı ile birbiriyle benzerlik göstermektedir.

Bu eserde filozofları yirmi meseleden dolayı eleştirmiştir. Ancak bunların üçünü bütünüyle dine küfür sayarken, diğer on yedi mesele için İslamiyet'te bazı fırkaların da bu konuları tartıştığını ve bunların, bu on yedi meseleden tekfir ettikleri varsa filozofların da tekfir edilmesi gerektiğini söylemektedir.

Bu yirmi meseleye geçmeden önce, Gazzâlî'nin kitabın girişinde ve önsözlerinde (mukaddime) verdiği bilgilere ve kitabı yazma amacına bakmak faydalı olacaktır.

Kitabın giriş kısmında filozoflara, başta İbn-i Sinâ ve Fârâbî olmak üzere meşşâi filozofları şu şekilde tanıtmıştır:

İmdi ben zeka ve anlayış fazlalığı bakımından kendilerinin akran ve emsalinden ayrıcalıklı olduklarına inanan bir grup gördüm ki bunlar, İslam'ın ibadetlerle ilgili vazifelerini terk etmişler, namaz kılmak, yasaklardan korunmak görevleri gibi dinî davranışları küçümsemişler, şeriatın buyruklarını ve sınırlarını çiğnemişler, şeriatın durak ve bağlılıklarını dinlememişler, aksine zanlara dayalı sanatlarla dinin boyunduruğunu bütünüyle atmışlardır... Bunların küfürlerinin Hıristiyan ve Yahudilerin taklidi gibi kulaktan duyma alışkanlığı taklidden başka dayanağı yoktu.

Onların (filozofların) küfürlerinin yegâne kaynağı; Sokrates, Hipokrates, Platon, Aristoteles ve benzeri isimleri duymalarıdır. Adı geçen filozoflara

tâbi olan ve sapıtanlardan bazı grupların o filozofların akıllarını, usullerinin güzelliğini, geometri, mantık, tabii ve ilahî ilimlerin inceliğini vasıflandırmada, zeka ve anlayışlarının fazlalığı nedeniyle, o gizli meselelerini açığa çıkarmakta bağımsız oluşlarını uzun uzun abartarak anlatmalarındır” (Gazzâlî, 1981: 2-3) . Yine Gazzâlî, filozofların “dinlerin ve inançların tafsilatlarını” reddettiğini ve filozofların bunların “uydurulmuş kanunlar ve aldatıcı bileler olduklarına inandıklarını” (1981: 3) söylemektedir.

Antik Yunan felsefe ve düşüncesine açık bir eleştiri ile kitabına giriş yapan Gazzâlî, birinci mukaddimesinde şöyle yazmıştır:

İyi bilinmelidir ki, filozofların ibtilaflarının hikâyesine dalmak çok uzun sürer. Çünkü onların sözleri uzundur, tartışmaları çoktur, sözleri yaygındır, yöntemleri birbirinden uzak ve birbirine sırtını dönmüştür. Öyleyse biz onların çelişkisini gösterme konusunda önderleri olan ve muallim-i evvel, feylesof-u mutlak olan kişinin görüşündeki çelişkiyi açıklamakla yetinelim. Onların bilimlerini tertip eden ve düzenleyen -iddialarına göre- o olmuştur. Görüşlerindeki çıkıntıları o silmiştir, arzularının esasına en yakın olanı o arındırmıştır. Bu kişi Aristoteles’tir.

Aristoteles, kendisinden önce gelen herkesi, hatta filozofların yanında, Eflatun el-ilahî diye lakaplanmış olan üstadını bile reddetmiştir. Sonra da üstadına muhalefetini, “Eflatun dostumdur, hak da dostumdur, ancak hak ondan daha da çok dostumdur” diyerek mazur göstermiştir.

Bu hikâyeyi anlatmamızın sebebi, onların görüşlerinin kendi aralarında bile düzenlenmemiş ve tespit edilmiş olmadığı ve onların kesin bilgiye ve araştırmaya dayanmayan zan ve tahminlerle hüküm verdiklerinin bilinmesini sağlamaktır. Onlar, ilahî ilimlerin doğruluğunu hesap ve mantığa dair bilimlerinin neticeleriyle delil getirmeye ve böylece akli zayıf olanları yavaş yavaş yoldan çıkarmaya çalışmaktadırlar. Eğer ilahî bilgileri, hesaba ait ilimler gibi, ispatlarla düzenlenmiş tahminlerden uzak olsaydı hesapta nasıl ayrılığa düşmedilerse, ilahî ilimlerde de ayrılığa düşmezlerdi.

Sonra, Aristoteles’in sözünü çeviren mütercimlerin sözleri de tabrif ve değiştirmekten uzak kalmamıştır. Hatta bu tercüme bile filozofların arasında tartışma konusu olmuştur. İslam felsefecilerinden onları en iyi aktaran, inceleyen Ebu Nasr el-Fârâbî ve İbn Sînâ olmuştur. Bunun için biz bu ikisinin sapkınlıktaki reisleri Aristoteles’in görüşünden seçip doğru kabul ettikleri hususları iptal ile yetineceğiz. Çünkü onların terk ettikleri ve bağlanmaktan kaçındıkları hususların eksikliği şüphe götürmez ve bunların iptali için uzun uzadıya araştırmaya gerek kalmaz. İyi bilinmelidir ki, filozofların bu görüşlerini reddeden bu iki adamın nakillerine dayanmakla yetiniyoruz. Ta ki görüşlerin yayılmasına göre sözler de yayılmasın (Gazzâlî, 1981: 5-6).

Devamında ise üç mukaddime daha yazmış ve bu mukaddimelerde de filozoflara eleştirilerini sıralamıştır.

Mukaddimleri bitirdikten sonra yukarıda bahsettiğimiz yirmi meseleyi anlatmaya ve bu meselelerin iptaline girişmiştir. Üçünü tekfir ederken on yedisini bidat olarak nitelemiştir.

1. Mesele:

Filozofların âlemin kadîm olduğu konusundaki sözlerinin iptaline dairdir. Buna göre, filozoflar âlemin devamlı, Allah ile birlikte var olduğunu söylemişlerdir. Âlem, O'nun malulüdür ve onunla birliktedir. Malulün illeti, ışığın güneşi takip edişi gibi onu takip eder. Zaman bakımından ondan sonra değildir. Öncelik, sıra ve zat bakımındandır, zaman bakımından değil (Gazzâlî, 1981: 17). Gazzâlî, bu konuda Eflatun ve diğer filozofların da birbirlerine muhalefet ettiklerini söylemektedir. Meşşâî filozofların âlemin kadîm oluşuna dair bu sözleri Gazzâlî tarafından dinden çıkma olarak yorumlanmış ve tekfir edilmiştir.

2. Mesele

Filozofların âlemin ebediyeti, zaman ve hareket konusundaki sözlerinin iptaline dairdir. Bilinmelidir ki, bu mesele birincinin devamıdır. Filozoflara göre, âlem nasıl ezeli ise ve varlığının başlangıcı yoksa, aynı şekilde ebedidir ve sonu yoktur. Onun bozulup yok olması düşünülemez (Gazzâlî, 1981: 47).

3. Mesele

Filozofların, "Allah âlemin fâili ve yapıcısıdır ve âlem onun yapısı ve fiilidir" diyerek karışıklık meydana getirmelerinin ve bu sözün onların yanında hakikat olmayıp mecaz olduğunun beyanına dairdir. Materyalist filozofların dışında filozofların tümü; âlemin bir yapıcısının bulunduğunu Allah Teâlâ'nın âlemin fâili ve yapıcısı olduğunu, âlemin de onun fiili ve yapısı olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.

4. Mesele

Filozofların âlemin yapısı bulunduğu dair delil getirmekten aciz kalmaları beyanındadır (Gazzâlî, 1981: 75). Gazzâlî'ye göre bu görüşte bulunanlar ikiye ayrılır. Bunlarda ilki hak ehli olanlardır. Âlemin hâdis olduğunu kabul ederler ve onlara göre hâdis bir yapıcıya muhtaçtır. Bundan dolayı bu grup için bir yaratıcı zorunludur. İkinci grup dehrilerdir. Onlar, âlemin şimdi olduğu gibi kadîm olduğunu iddia ederler ve yaratıcısı bulunmadığını söylerler. Gazzâlî'ye göre bu inanç her ne kadar batıl görünse de, dehrîlerin inançları anlaşılmalıdır demektedir (Gazzâlî, 1981: 75). Filozoflar ise, hem âlemin kadîm olduğunu hem de bir yaratıcısı olduğunu iddia ettiler. Üstteki iki grubun görüşünden dolayı bu görüşün çelişik olduğu, Gazzâlî'ye göre, açıktır ve ispata gerek yoktur (Gazzâlî, 1981: 75).

5. Mesele

Filozofların Allah'ın bir olduğuna, illeti bulunmayan iki Vâcib el-Vücûd'u var saymanın caiz olmadığına delil getirmekten aciz olmaları beyanına ayrılmıştır (Gazzâlî, 1981: 81).

6. Mesele

Allah'ın sıfatlarına dair filozofların görüşlerinin iptali için ayrılmıştır (Gazzâlî, 1981: 91).

7. Mesele

Filozofların, Evvel'in cins bakımından başkasına (gayrına) ortaklık etmesinin, fasıl bakımından ondan ayrılmasının caiz olmadığını, akıl hakkında belirtilen, cins ve fasıl bakımından bölümlenmenin O'na sirayet etmeyeceği hususundaki sözlerini iptale dairdir (Gazzâlî, 1981: 103).

8. Mesele

Filozoflara göre Evvel'in varlığı basittir. Onlara göre Evvel, kendisine varlık izafe edilen bir mahiyet ve hakikat değil salt varlıktır. Hatta onun için vâcib olan vücut, başkaları için mahiyet gibidir (Gazzâlî, 1981: 169). Gazzâlî bu görüşü de iptal etmek için deliller öne sürmüştür.

9. Mesele

Filozofların Evvel'in cisim olmadığı hususunda delil getirmekte aciz kalmalarıyla ilgilidir (Gazzâlî, 1981: 113).

10. Mesele

Filozofların âlemin yaratılmış olduğuna dair getirdikleri delillerin yetersizlikleri ve buna karşı getirilen delillere cevap verme hususunda aciz kalmaları hakkındadır (Gazzâlî, 1981: 171).

11. Mesele

Filozofların Evvel'in gayrını bileceği, cins ve türleri de küllî tür olarak bileceğini iddia edenlerin görüşlerinin iptaline dairdir (Gazzâlî, 1981: 119).

12. Mesele

Filozofların Evvel'in kendi zatını bileceği hususunda delil getirmekten aciz olmaları konusuna ayrılmıştır (Gazzâlî, 1981: 125).

13. Mesele

Filozofların Allah Teâlâ'nın – ki O onların sözünden tenzih edilmiştir- zaman bakımından, “olan” “olmuş” ve “olacak” diye ayrılan cüzileri bilmediği hususundaki sözlerinin iptaline dairdir (Gazzâlî, 1981: 127).

14. Mesele

Göğün devrî hareketiyle Allah'a itaat eden bir canlı olduğu konusunda delil getirmekten aciz bırakılmalarına dairdir (Gazzâlî, 1981: 137).

15. Mesele

Göğü hareket ettirenin amacı konusunda filozofların zikrettikleri hususun iptaline dairdir.

16. Mesele

Filozofların “göklerin nefisleri bu âlemde hâdis olan bütün cüzülardan haberdar olur sözlerinin iptaline dairdir (Gazzâlî, 1981: 145).

Tehafüt el-Felâsif'nin bundan sonraki meseleleri doğaya yani fiziğe ilişkin konuları ihtiva eder. Gazzâlî bu kısmın başında bu ilmin pek çok konuyu içerdiğini söylemektedir. Bununla birlikte, sadece birazdan değineceğimiz konular haricindeki konularda şeriatın inkar ve tartışmaya gerek duymadığını bildirmektedir (1981: 153). Fizik ilmi, yöntem ve incelediği problemler bakımından iki alt kısma ayrılır. Bu alt kısımlar, yöntem bakımından sekize¹ ve incelediği problemler bakımından yediye² ayrılır. Bunları saydıktan sonra Gazzâlî, “Şer'an bu ilimlere muhalefet zorunluluğu yoktur. Biz bütün bu ilimlerden sadece dört meselede filozoflara muhalefet etmekteyiz (1981: 154)” dedikten sonra bu meselelere geçmiştir. Birincisi nedenselliklerdir ki, filozofların her şeyi bir sebebe bağlamalarına muhalefet etmektedir. İkincisi, insan ruhlarının kendiliğinden kaim olan cevherler olduğu hususudur. Üçüncüsü, bu ruhların yokluğunun düşünülemezliğine dair sözleridir. Dördüncüsü, bu ruhların insan vücuduna dönmesinin imkânsız olduğuna dair görüşleridir (Gazzâlî, 1981: 154-155).³

17. Mesele:

Aalışkanlık eseri olarak, sebep diye inanılan şey ile müsebbeb diye inanılan şey arasını birleştirmek bize göre zorunlu değildir. Bilakis her ikisi ayrı şeylerdir,

1) Bu kısımda cisme, cisim olması bakımından ilişen, bölümlenme, hareket, boşluk gibi şeyler zikredilir. Bu kısım *Fizika* kitabında tartışılır. 2) Âlemin kuvvetlerinin kısımlarını ve hallerini anlatan gök cisimlerinin ve ay feleğinin kıvrımlarını ve dört unsur gibi konuları ele alır. *Gökyüzü Üzerine* (De Caelo et Mundo) adlı kitapta tartışılmıştır. 3) Oluşma ve bozulma, çürüme konularını ele alır. 4) Meteorolojik olaylar tartışılır. 5) Madenî cevherler konusundadır. 6) Bitkilerin hükümlerini anlatır. 7) Hayvanlar tartışılır. 8) Hayvanî nefis, idrak edici güçler ve insan nefsinin bedenî ölümüyle ölmeyen ruhanî bir cevher olduğuna, onun fena bulmasının imkânsızlığını anlatır (Gazzâlî, 1981:153).

2) Problemlerine göre yediye ayrılan bu ilimler şu şekildedir: 1) Tıp ilmidir. 2) yıldızların hükümünü bildiren ilmidir. 3) Feraset ilmidir. 4) (Rüya) Tabir ilmidir. 5) Tılsımlar ilmidir. 6) Neyrencat ilmidir. 7) Kimya ilmidir (Gazzâlî, 1981:154).

3) Gazzâlî'nin nedensellik ile ilgili görüşleri için bkz. Hasan Ayık, “Gazzâlî ve Nedensellik Meselesi”, *TYB Akademi*, Ocak 2011, S.1, ss. 15-30. Gazzâlî'nin, filozofları eleştirirken kullandığı deliller için bkz. İbrahim Emiroğlu, “Gazzâlî'nin Tehafüt'ünde Muhataplarını veya Muharızlarını Red Gerekeçeleri”, *TYB Akademi*, Ocak 2011, S.1, ss. 173-199.

bu; o değildir, o da bu değildir. Birinin olumlanması diğerinin ispatını kapsamaz. Birinin olumsuzlanması diğerinin olumsuzlanmasını da içermez. Birinin varlığı için diğerinin varlığı da zorunlu olmadığı gibi birinin yokluğu için diğerinin yokluğu da zorunlu değildir. Susuzluk ve su içmek, doymak ve yemek, yanmak ve ateşe girmek, aydınlık ve güneşin doğması, ölüm ve boynun kesilmesi, şifa ve ilaç içmek, ishal ve müsil kullanmak gibi astrolojide, kimyada ve maharetlerde görüldüğü gibi birbirine bitişik şeyler değildir. Bunların birbirine bitişik oluşu, Allah'ın daha önceki takdirinden dolayıdır. Bilakis, yemeden tokluğu yaratmak, boynunu kesmeden ölümü yaratmak, boynu kesmekle hayatı devam ettirmek ve buna benzer art arda gelişlerin hepsinde Allah'ın gücü yeter.

Filozoflar ise bunun, mümkün oluşunu reddederek imkânsız olduğunu iddia etmişlerdir.

Sayılmaktan uzak olan bu konulara göz atmak uzun olur. Biz bir örnek tayin edelim. Bu da -sözgelimi- pamuğun ateşe değdiği anda yanması olsun. Biz (ateşle pamuk arasında) buluşma olduğu halde (pamuğun) yanmamasını caiz görürüz. Ayrıca pamuğun ateş dokunmadan yanmış bir kül haline dönebileceğini de caiz kabul ederiz. Onlarsa (filozoflar) bunun cevazını reddederler (Gazzâlî, 1981: 159).

18. Mesele

Filozofların insan nefsinin, ruhani bir cevher olup kendiliğinden var olduğu, bir yer tutmadığı, cisim olmadığı, cisim tabiatına girmediği - Allah âlemin dışında değildir, içinde de değildir, melekler de öyledir- dedikleri gibi bedene bitişik olmadığı ve ondan ayrı olmadığı hususunda akli ispat getirmekten aciz bırakılmalarına dairdir (Gazzâlî, 1981: 169).

19. Mesele

Filozofların insan ruhlarının var olduktan sonra yok olmasının imkânsız olduğu ve onun ebedî olup yokluğunun düşünülemediği konusundaki sözlerinin iptaline dairdir (Gazzâlî, 1981: 189).

20. Mesele

Filozofların, cesetlerin yeniden dirilişini, ruhların bedene gönderilişini, cehennemin cismanî olarak varlığını, cennetin, hurilerin ve insanlara vaat edilen diğer şeylerin varlığını inkâr etmelerinin ve “bütün bunların halkın avam tabakasına ruhanî sevap ve cezanın anlatılması için -ki bu rütbelere cismanî rütbelere daha üstündür- örnek olarak vermelerinin iptaline dairdir (Gazzâlî, 1981: 195).

Gazzâlî yukarıda zikrettiğimiz konularda filozofları eleştirmiş ve hatta üç meselede tekfir ederek bu görüşü savunanların dinden çıktıklarını öne sürmüştür. Gazzâlî'den sonra gelen İslam düşünürleri, onun görüşlerinden derinden etkilenmiştir ve “tehafüt” geleneği hemen bütün İslam coğrafyasında yaşayan düşünürleri etkilemiştir.

1277 Yasağı ve Etkileri

Aşağıda bazı önermelerini inceleyeceğimiz 1277 Yasağı, 7 Mart 1277 günü Paris piskoposu Stephen Tempier'in (ö. 1279), filozofların savunduğu görüşlerden 219 tanesini yasaklamasına veya lanetlemesine, tarihçiler tarafından verilen isimdir. Tempier, bu yasaklamaları teologlar için değil özellikle Paris'te eğitim veren Sanat Fakültesi hocaları ve öğrencileri için yayınlamıştır. Aşağıda incelenecek olan önermeleri savunanlara Hıristiyanlıktan aforoz edilme yolu açılmıştır (Hans: 2013). 1277 Yasağı'nın Batı düşüncesine etkisi üzerine farklı düşünceler vardır. Makalemiz bu tartışmaların bütününe derinden inceleme amacı taşımamaktadır. Çünkü bu tartışmaların boyutu bir makaleyi aşacak niteliktedir. Burada, sadece bu konudaki üç görüşün genel özelliklerini vermekle yetineceğiz.

Orta Çağlarda kilise ile bilim arasındaki ilişki hakkında üç temel görüş vardı ve bu görüşler 1277 Yasağı ile doğrudan ilintilidir. Pierre Duhem (1861-1916)'in iddiası, 1277 Yasağı'nın modern bilimi doğurduğu yönündedir (Gooch; 2006: 34). Edward Grant ve Richard Dales gibi bazı bilim tarihçilerine göre, bu yasaklama entelektüel bir iklim oluşmasına sebep olmuştur. Buna karşılık, içinde Condorcet ve Voltaire gibi çok sayıda araştırmacı ve düşünürün de olduğu grup VII. yüzyıldan başlayarak Orta Çağ biliminin sönük durumundan kiliseyi mesul tutmuşlardır ve mücadele tezini (warfare thesis) uygun bir kavram olarak görmüşlerdir (Gooch;2006:34). Adı geçen bu üç tezin de savunduğu durum birbirinden farklıdır ve üçünün de kendince güçlü argümanları vardır. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere bu makalenin konusu bu tartışmalar değildir, bu tartışma daha geniş bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. 1277 Yasağı'nın etkileri üzerine bu üç tezi verdikten sonra, XIII. yüzyıl Avrupa düşün hayatını genel çizgileriyle ortaya koymak ve 1277 Yasağı'na giden süreci tahlil etmek gerekir.

XII. ve XIII. yüzyıllar Avrupa düşünce ve bilim hayatı için kimilerine göre skolastik bir durgunluğu, kimilerine göre modern bilimi hazırlayan bir dönemi temsil eder. Öncelikle XII. yüzyılın genel özelliklerine bakacak olursak, felsefe tarihçisi ve mantıkçı Bertrand Russell'e göre; 1- İmparatorluk ve Papalığın sürekli çatışması, 2- Lombarda kentlerinin doğuşu, 3- Haçlı Seferleri, 4- Skolastiğin gelişme safhaları sayılabilir (1994:151). Ayrıca bu yüzyılda hem Arapçadan hem de Yunancadan Latinceye yapılan çeviriler önemli gelişmelerden birisi olarak gösterilebilir (Freely, 2009: 122-138).

VIII. yüzyıl ile XV. yüzyıl arası felsefe tarihçileri tarafından genel olarak skolastik dönem olarak tanımlanır (Cevizci,2010:307). Skolastisizm, Akarsu'ya göre, inanç ile bilgiyi, kilise öğretisiyle özellikle Aristoteles'in bilimsel dizgesini uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan Orta Çağ felsefesi anlamına gelmektedir (1998: 160). XII. ve XIII. yüzyıllar skolastisizmin en gelişmiş halinin yaşandığı yüzyıllardır. Aquinolu Tomas (1225-1274), skolastik filozoflarının en önemlilerindedir. 1200'ler felsefe ve kültür tarihçileri için yüksek skolastik dönem

olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2010: 329). Bu dönem, Aristoteles felsefesi başta olmak üzere⁴, klasik Yunan eserlerinin Latinceye çevrilmesi ve bu eserlerin yorumlanmasıyla geçmiştir. Yine Paris Üniversitesi'nin kurulması bu dönemin önemli olayları arasında gösterilebilir. Bu üniversiteyi Toulouse ve Oxford gibi önemli üniversiteler takip etmiş (Cevizci, 2010: 329), buralar canlı birer öğrenim merkezi haline gelmiştir (Grant, 1986: 23).

Klasik Yunan eserleri ve bunların Latince tercümeleriyle birlikte Arapların etkisi, Orta Çağ eğitim ve entelektüel hayatında merkezi bir rol oynamıştır. Aristoteles'in görüşleri başta olmak üzere, filozoflar XIII. yüzyıl boyunca teologların saldırılarına maruz kalmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere teologların bu saldırılarının etkileri üzerine düşünürler farklı yorumlarda bulunmuşlardır.

İlk tartışmalar, Aristoteles'i takip eden filozofların dünya ve evrenle ilgili, yani doğa felsefesine dair görüşleri üzerine yapılmıştır. İlk yasaklamalar da bu konular üzerinde olmuştur. Bu konulardan en can alıcıları ve teologların en sert eleştirilerine konu olanlarından dört tanesi şunlardır:

- 1) Dünya ebedi ve ezeldir.
- 2) Bir ilinek ya da nesneye özgü olan şey, maddesel bir tözden ayrı olarak var olamazdı.
- 3) Doğanın süreçleri düzenlidir ve değiştirilemez.
- 4) Ruh bedeninin dışında varlığını sürdüremez (Grant, 1986: 27).

Eserlerin çevrilmeye başlandığı XII. yüzyılın hemen ardından, yani daha XIII. yüzyılın hemen başında, güçlükler kendini göstermeye başlamış ve temel olarak yukarıda verilen dört önerme etrafında tartışmalar şekillenmiştir.

1210 yılında Sens'in bölgesel ruhani meclisi, Aristoteles'in doğa felsefesi üzerine olan kitaplarının ve bunlara ilişkin yorumların, Paris'te, açık ya da gizli olarak okunmasını yasaklayan ve yasaklara uymayanlara yaptırım olarak aforoz cezasını öngören bir bildiri yayınladı. Paris bölgesiyle sınırlı olan bu bildiri, 1215'te Paris Üniversitesi için yineleni (Grant, 1986: 28). 1231 yılında Papa IX. Gregory tarafından değişiklik yapılarak onaylandı. 1245 yılında Papa IV. Innocent, yasaklamayı, Toulouse Üniversitesi için genişletti. Böylelikle 1255 yılından önce Paris Üniversitesi'nde sadece Aristoteles'in mantık ve ahlakla ilgili yazıları okunabiliyordu. Ancak 1255'ten sonra Aristoteles'in doğa felsefesine ilişkin eserlerinin de Paris ve bağlı okullarda okutulmaya başlandığı anlaşılmaktadır

4 Aristoteles'in dikkatle çalışılan mantık eserleri dışında, şu bilimsel eserleri temel alınmıştır: Genel olarak hareketin olduğu kadar, değişimin de ilke ve esaslarını ortaya koymaya çalıştığı *Fizik* adlı eseri; gök ve yer cisimlerinin hareketlerini anlattığı *Gökler ve Dünya Üzerine* adlı eseri; rüzgâr, yağmur, yıldırım, şimşek ve hatta kuyruklu yıldızların incelendiği *Meteoroloji* adlı eseri; öğeleri ve bileşikleri kapsayan *Oluş ve Bozuluş* üzerine adlı eseri (Grant, 1986: 24).

(Grant, 1986: 28). Bu durum Paris'te görece rahat bir ortamın oluştuğuna işaret etmektedir.

Bu tarihten sonra, teologlar ile özellikle din tedrisatından geçmemiş sanat hocaları arasında gerilim iyice tırmanmaya başlamış ve çatışma halini almıştır. Temel bir meselede tartışma yürütmüşlerdir. Eğer, doğa felsefesinin ilkeleri zorunlu olarak doğruysa, o zaman bunlar, vahiy yoluyla ulaşan din doğrularıyla doğrudan doğruya çatışmak durumundaydı. Gerilim 1270 yılında Paris piskoposu tarafından, filozofların on üç önermesinin yasaklanmasıyla sonuçlandı.

Entelektüel huzursuzluk özellikle Paris ve Batı Avrupa üniversitelerinde devam etti. Bunların sonucunda, Papa XXI. John, Paris piskoposu Etienne Tempier'den Paris Üniversitesi'ndeki uyuşmazlıkların araştırılmasını istedi (Grant, 1986: 30). Tempier, 1270 yılında yasaklanan on üç önermeyi de içine alarak, 1277 yılında 219 önermeyi mahkûm eden bir ilan yayınladı. Aşağıda bu maddelerin bazılarını veriyoruz:

1270 yılında Tempier tarafından, dünyanın ezeli ve ebedî olması; ilk insanın asla var olmadığı; Tanrı'nın cüzileri bilemeyeceği; Tanrı'nın zatından başka bir şey bilemeyeceği; öldükten sonra bedenden ayrılan nefsin maddi olarak cehennemde azap çekmemesi gibi filozoflara ait olan görüşleri bir bildiriyle yasaklanmıştır. 1270 yılında yasaklanan on üç önerme 1277 yılında Tempier tarafından, bu on üç önermeyi de kapsayacak şekilde, 219'a çıkarılmıştır. (Dales, 1990: 129).

1277 yılında Tempier tarafından okutulması yasaklanan önermelerden bazıları şunlardır:

9. İlk insan yoktur, son insan da olmayacaktır; aksine, geçmişte ve gelecekte insandan insana uzanan kuşakların varlığı söz konusudur.

21. Hiç bir şey tesadüfen olmaz, ancak her şey zorunluluktan meydana gelir ve gelecekteki her şey bu zorunluluktan olacaktır.

34. İlk neden (Tanrı), çeşitli dünyalar var edemezdi. (Grant, 1986: 32)

87. Dünya, içindeki bütün türleri barındırarak ebedî bir şekilde vardır; hareket, madde, fail gibi zaman da ebedîdir; çünkü dünya Tanrı'nın sonsuz gücünden kaynaklanır, nedende yenilik olmaksızın bir yeniliğin olması imkânsızdır.

90. Doğa filozofları dünyanın yenilenmesini (yaratılmasını) reddetmelidir, çünkü o (yaratılma) doğal nedenlere bağlıdır. İman (kilise), bununla birlikte, dünyanın ebediliğini reddedebilir, çünkü onlar doğa üstü (supernatural) nedenlere inanırlar.

107. Elementler ebedîdir. Bununla birlikte, bugün sahip oldukları özelliklerle en baştan beri vardır.

152. Teolojik tartışmalar masallara dayanır.

153. Dünyanın en bilge adamları filozoflardır. (Grant, 1974: 50-51)

İki eleştiri ya da yasaklamanın, temelde, teolojik argümanları felsefenin argümanlarından koruma amacıyla olduğu görülmektedir. Bu amaç kapsamında, özellikle Gazzâlî tarafından tekfir edilen hususlar, on üçüncü yüzyıl Avrupa'sında tartışılan en önemli konulardan birisidir.

Evrenin ezeli ve ebedî olması meselesi ve ruhun insan bedeni dışında yaşama ve öldükten sonra cismanî acı gibi tartışmalar her iki yasaklamada da en önemli konular olarak görülmektedir. Bunlar doğa felsefesi ve ilahiyatın en temel sorunları olarak görülmekte ve bunları savunan filozoflar şiddetli baskılara uğramaktadır.

Sonuç

İmam Gazzâlî'nin *Tebâfüt el-Felâsife* adlı eserinde ele aldığı yirmi meselenin, şüphesiz en önemlileri ve filozofları dine küfürle suçladığı yukarıda bahsettiğimiz üç önermedir. Aynı şekilde Batı'da kilise büyüklerinin ve teologlarının hemen bütün XIII. yüzyılı kapsayan sert yasaklamalarının da bu üç önerme üzerinde odaklandığı görülmektedir.

Gazzâlî'nin eleştirileriyle birlikte Doğu İslam uygarlığında [burada Batı'da teşekkül eden ve İbn Rüşd'ün etkisinin de hissedildiği Müslüman bölgeyi ayrı tutarsak] bilim ve felsefe derin bir sükûnete girmiştir. Bunun tam tersi bir durum ise Hıristiyan topluluğunda görülmüştür. İki eleştiri ya da yasaklama önermeleri bakımından birbirleriyle çok benzeşmektedirler. Ancak iki eleştiriye takip eden dönemde Hıristiyan dünyası büyük bir sıçrama yapıp daha XIV. yüzyılda üniversitelerinde bilim ve felsefe adına gelişmeler göstermiştir. Demir, *Philosophia Ottomanica* adlı üç ciltlik eserinin birinci cildinde, “bugüne kadar bilinenin aksine, Hikmet ile Şeriat'ın uzlaşmazlığından kaynaklanan düşünsel gerginlik yüzünden değil -çünkü böyle bir gerginlik düşünce için zararlı değil, yararlıdır- tam tersine uzlaşmadan, hem de üç ayrı alanda birden uzlaştırılmışlıktan (hikmet-şeriat ve kelim) kaynaklanan düşünsel dinginlik yüzünden araştırmacı düşünce sükûnet bulmuş ve eski gücünü kaybetmiş olabilir (2005: 28).” Yine Demir, aynı eserinde, Gazzâlî'nin etkisinin bir akıl-nakil uzlaşmasından ziyade bir tür keşif-nakil uzlaşması sağladığını söylemektedir ki (2005: 47) bu da derin bir sükûnete rol oynamıştır. Ancak aynı hükümlerin Hıristiyan dünyasında aynı etkiyi göstermediği ve orada uzlaşma yerine filozof ve bilginlerin teolojiden ayrılmaya çalışarak bilimsel ve felsefî araştırmaların ilerlemelerini sağladığı fikri makul görünmektedir. Aksi halde aynı girdilerden aynı sonucu beklemek gerekirdi. Bu nedenle bu uzlaşmayı büyük ölçüde etkilemiş olsa da, Gazzâlî'nin tek başına bir düşünsel sükûnet ortamı yarattığı iddiası yerinde görünmemektedir. Bu nedenle düşünsel sükûnetin sebebini Gazzâlî'de aramak gerektiği kadar, özellikle siyasî, askerî, iktisadî ve toplumsal koşulların aynı dönemde Avrupa'daki durumlarına göz atmak ve araştırmaları bu konularda derinleştirmek önemlidir [Ancak bu konu bir makalenin sınırlarını ve boyutlarını aşacak niteliktedir.].

Kaynakça

- Akarsu, Bedia. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Cevzici, Ahmet. (2010). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Dales, C. Richard. (1990). *Medieval Discussions of the Eternity of the World*, Leiden: J. Brill.
- Demir, Remzi. (2005). *Philosophia Ottomanica, Cilt 1*, Ankara: Lotus Yayınları.
- Emiroğlu, İbrahim. (2011). "Gazzâlî'nin Tehafütünde Muhataplarını veya Muarızlarını Red Gerekçeleri", *TYB Akademi, S.1*, ss. 173-199.
- Freely, John. (2009). Alaaddin'in lambası Yunan Bilimi İslam Dünyası Üzerinden Avrupa'ya Nasıl Ulaştı?, çev. Nurşan Üstüntaş, İzmir: Şenocak Yayınları.
- Gazzâlî. (1981). *Tehafüt el-Felâsife*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Gooch, Jason. (2006). "The Effects of the Condemnation of 1277". *The Hiltop Review, C.2*. ss. 34-43.
- Grant, Edward. (1974). *A Source Book in Medieval Science*. Harvard: Harvard University Press
- Grant, Edward. (1986). Edward Grant, *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, çev. Aykut Göker. Ankara: V Yayınları.
- Hans, Thijssen, "Condemnation of 1277", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition), Edward, N. Zalta (ed.), 2015, URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/condemnation/>
- Karlığa, Bekir. (2005). Bekir Karlığa, "Doğu-Batı Düşüncelerinde On Üçüncü Yüzyıl Dönüşümü", *Doğu-Batı, S.33*. ss. 161-174.
- Russell, Bertrand. (1994). *Batı Felsefesi Tarihi Ortaçağ*, çev. Muammer Sencer. İstanbul: Say Yayınları.
- Tekin, Mustafa. (2011). "Gazzâlî: Soyut Okumalar ve Kalıp Yargıların Ötesinde", *TYB Akademi, S.1*. ss. 31- 49.

